

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 5 Issue 02 | pp. 240-249 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Мансур Халмурзаев

СамДУ, доцент, и.ф.н.

E-mail: Xolmansur@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада мавзунинг долзарблиги, аҳамияти, ҳукуматимиз томонидан қўйилган кўрсатмалар ва глобал иқтисодий тараққиёт асосида баён этилади. Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик йилларида макроиқтисодий кўрсаткичларининг динамикаси иқтисодий таҳлил қилинади. ЯИМ ҳисобга олишдаги ижобий жиҳатлар ва салбий камчиликлари ифодаланади.

Калит сўзлар: Ялпи ички маҳсулот, ялпи миллий маҳсулот, соф ички маҳсулот, миллий даромад, миллий ҳисоблар тизим, аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот.

Аннотация: В данной статье отражается актуальность и значимость темы, исходя из установок нашего правительства и мирового экономического развития. С экономической точки зрения анализируется динамика макроэкономических показателей Республики Узбекистан в годы независимости. Выражены положительные и отрицательные стороны учета ВВП.

Ключевые слова: Валовой внутренний продукт, валовой национальный продукт, чистый внутренний продукт, национальный доход, система национальных счетов, валовой внутренний продукт на душу населения.

Abstract: This article reflects the relevance and significance of the topic, based on the guidelines of our government and global economic development. From an economic point of view, the dynamics of macroeconomic indicators of the Republic of Uzbekistan during the years of independence are analyzed. The positive and negative aspects of GDP accounting are expressed.

Keywords: Gross domestic product, gross national product, net domestic product, national income, system of national accounts, gross domestic product per capita.

Кириш

Ҳозирги кунга қадар мамлакат миқёсида ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) макроиқтисодий кўрсаткичларнинг энг асосийларидан бири бўлиб, мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш салоҳиятини мутлақ миқдорларда акс эттиради.

Ушбу кўрсаткичнинг асосий моҳияти тўғридан-тўғри мамлакат ҳудудида ишлаб чиқарилган ва фойдаланилган (истеъмол қилинган) барча якуний товарлар ва хизматларнинг бозор нархларидаги ёки жорий нархлардаги қиймати билан аниқланади. Шунинг таъкидлаш лозимки, ҳисоб-китобларда фақат якуний (бевосита

истеъмом учун мўлжалланган) маҳсулот ва хизматлар эътиборга олинади, мазкур маҳсулотларни ишлаб чиқарган шахсларнинг миллий мансублиги, мамлакат резиденти ёки норезидентлиги эътиборга олинмайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Жаҳон тажрибасини пухта ўрганиб, халқаро экспертларни жалб этган ҳолда, монетар сиёсатни такомиллаштириш ва нарх-наво барқарорлигини таъминлаш концепциясини ишлаб чиқишимиз зарур. Ўтиш даврида иқтисодиёт соҳасида статистик ҳисоботларни тўғри юритиш ва давлатнинг иқтисодий салоҳиятини аниқ баҳолаш жуда муҳимдир. Шу орқали ялпи ички маҳсулотни ҳолисона баҳолашга эришиш мумкин. Шу мақсадда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ва Халқаро валюта фондининг Миллий ҳисоблар тизимини республикаимизда 2020 йил 1 январдан бошлаб тўлиқ жорий этишимиз лозим”¹ деб қайд этишлари негизда ялпи ички маҳсулотни ҳисоблашнинг методологик асосларини такомиллаштиришни тақазо этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Бизга маълумки ҳозирги кунда ЯИМ кўрсаткичи мамлакат иқтисодий тараққиётини ўзида акс эттирувчи макроиқтисодий кўрсаткичлардан асосийси ҳисобланади. Мамлакат иқтисодий аҳволини ўзида намоён қилувчи бу кўрсаткични аниқлаш, ҳисоблаш, таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Қуйида жаҳон ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларнинг ЯИМнинг мазмун, моҳияти, аҳамияти ва ҳисоблаш услубиятига илмий қарашларини келтириб ўтамиз. Жаҳон иқтисодиётида ЯИМ иқтисодий категория сифатида турли хил ёндашувлар мавжуд ва шу асосида таҳлил этилиб, унинг хусусиятларини очиб берувчи илмий фикрлар билдирилган. Жумладан, АҚШлик олим П.Самуэльсон: “ЯИМ – мамлакат миқёсида товарлар ва хизматлар ялпи ишлаб чиқариш ҳажминини нисбатан тўла акс эттиради. У жорий йилда мамлакат миқёсидаги истеъмом, ялпи инвестиция, давлат харидлари ва соф экспортларнинг қиймат ҳисобидаги суммасига тенг”² деб ўзининг қарашларини ифода этган.

Россиялик С.С.Носова эса “ЯИМ – бу ишлаб чиқариш омилларининг миллий иқтисодиётга тегишли бўлишидан қатъий назар бир йил мобайнида мамлакат ҳудудида иқтисодиётнинг барча тармоқларида яратилган, истеъмом, экспорт ва жамғаришга мўлжалланган барча охириги товар ва хизматларнинг бозор қийматидир”³ деб таъкидлайди.

Россиялик иқтисодчилардан яна бири В.В. Золотачук ЯИМни иқтисодиётда товар ва хизматларни такрор ишлаб чиқариш жараёнлари билан боғлайди ва “ЯИМ маълум вақт оралиғида иқтисодиётда яратилган қўшилган қийматларни йиғиндиси сифатида ҳисобланади ва бозор нархларидаги барча маҳсулотлар ва оралиқ маҳсулот ўртасидаги фарққа тенг”⁴ деб баён этади.

Т.А.Агапова, С.Ф. Серёгиналар ҳам ЯИМ тўғрисидаги фикрларини қуйидагича ифодаляйдилар: “ЯИМ - мамлакат резидентлари томонидан маълум

¹Мирзиёев Ш.М.2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь.

² Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика. Пер с англ. – М.: Инфра –М, 2000. 442 с.

³ Носова С.С. Макроэкономика. Учебное пособие – М.: КНОРУС. 2014. 33 с.

⁴ Золотачук В.В. Макроэкономика. Учебник. – М.: Инфра –М, 2014. 107 с.

муддат давомида ишлаб чиқарилган пировард товарлар ва хизматлар бозор баҳосининг умумий йиғиндисидан иборат... Миллий тегишлилиги ва фуқаролигидан қатъий назар, мазкур мамлакатнинг ҳудудида иқтисодий манфаат марказига эга бўлган (ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланадиган, мамлакат ҳудудида бир йилдан ортиқ яшаётган) барча иқтисодий бирликлар (корхоналар, уй хўжаликлари) резидент ҳисобланади”⁵.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан Б.К.Ғойибназаров ўз асарларида “Миллий ҳисоблар тизими (МХТ) деганда мамлакат бўйича яратилаётган маҳсулот ва даромадларни ҳисоблаш услубияти бўлиб уларнинг ҳосил бўлиши, тузилиши, тақсимланиши ҳамда фойдаланиш жараёнларини ифодаладиган жамлама иқтисодий кўрсаткичлар тизими ҳисобланади. Бу тизим республика ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барча жабҳаларини ўрганиш, таҳли қилиш ва истиқболдаги вазифаларни белгилашга хизмат қилади”⁶ деган фикрни баён этади.

Шунингдек, И.А. Маткаримова “Ялпи ички маҳсулот деб, мазкур мамлакат ҳудудида жойлашган барча корхоналар (резидентлар) томонидан пировард истеъмол учун ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар қиймати тушунилади. Бу ерда корхоналарни қайси мамлакатга тегишли эканлиги ҳисобга олинмайди”⁷ деган фикрни илгари суради.

ЯИМни якуний истеъмол ёки харажатлар бўйича ҳисоблаш услубиятларидаги фарқни ҳисобга олиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Қ.Қ.Мамбетжанов “ЯИМни харажатлар усули бўйича ҳисоблаганда уй хўжаликлари, давлат ва уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат (ижтимоий) ташкилотларнинг пировард истеъмол учун қилган барча харажатлари умумлаштирилади. Бундан ташқари ялпи жамғарма, товар ва хизматларнинг экспорт-импорти қолдиги ҳам ҳисобга олинishiга”⁸ эътибор қаратади.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан яна бири Н.И. Рустамов “Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) кўрсаткичи мамлакат иқтисодиёти ўсишини ифодаловчи асосий кўрсаткич ҳисобланади. У мамлакат ҳудудидаги корхоналар томонидан барча ишлаб чиқариш омиллари ёрдамида ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг бозор қийматидаги ифодаси бўлиб, унинг миқдори миллий ҳисоблар тизими (МХТ) асосида ҳисоблаб чиқилади. Миллий иқтисодиётда асосий макроиқтисодий кўрсаткич сифатида ЯИМ ёки ҳатто ялпи миллий даромад ҳам қўлланилиши мумкин. Масалан, АҚШ ва Японияда ялпи ички маҳсулот эмас, балки ялпи миллий даромад асосий макроиқтисодий кўрсаткич ҳисобланади. Аммо, БМТ томонидан ишлаб чиқилган МХТда ЯИМ бирламчи кўрсаткич бўлиб хизмат қилади. Миқдор жиҳатдан булар ўртасида тафовут унчалик катта эмас: ривожланган мамлакатларда бу фарқ бир фоиздан ошмайди. Фақат чет элларда ишловчи фуқаролардан

⁵ Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник. – 7-е изд. перераб. и доп. – М.: Дело и сервис, 2007. 25с.

⁶ Ғойибназаров Б.К. “Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг илмий-методологик асослари (статистик аспект)” и.ф.д. даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Т.:ТДИУ.2006. -32 б.

⁷ Маткаримова И. А. Ялпи ички маҳсулот ҳажмини баҳолаш усуллари (миллий ҳисоблар тизими асосида) // Молодой ученый. — 2017. — №16.2. — С. 16-19. — URL <https://moluch.ru/archive/150/42520/>.

⁸ Мамбетжанов Қ.Қ. Ялпи ички маҳсулотни харажатлар бўйича ҳисоблаш усулини такомиллаштириш йўллари // Иқтисод ва молия Т.:2017, 9-12 б.

тушадиган даромадлар салмоқли бўлган мамлакатларда бу фарқ катта бўлиши”⁹ мумкинлигини билдиради. Бундай фарқнинг катталиги ҳозирги кунда Марказий Осиё мамлакатлари, жумладан Тожикистон, Қирғиз Республикаси ва Ўзбекистон иқтисодиётида катта ҳиссани ташкил этади.

Бизнинг фикримизча, иқтисодий фаолиятнинг якуний натижаларини баҳоловчи мазкур кўрсаткич мамлакат иқтисодий жараёнини, барқараор иқтисодий ривожланиш даражасини, иқтисодий ўсиш суръатларини (шу жумладан халқаро қиёслашларда) тавсифлаш учун қўлланилади. ЯИМ иқтисодий фаолиятнинг кўпгина соҳаларини, мисол учун ЯИМ ва бюджет танқислигининг ўзаро нисбати асосида фискал сиёсатни таҳлил қилиш мақсадида, ЯИМ ва ишлаб чиқаришда истеъмол қилинган энергетик ресурслар ҳажмининг ўзаро нисбати асосида энергия ресурсларининг фойдаланиш самарадорлигини ва бошқаларни таҳлил қилиш борасида қўлланилади.

Бирлашган миллатлар ташкилоти (БМТ)нинг статистика хизмати бўлими турли мамлакатларнинг иқтисодий ҳолатини Миллий ҳисоблар тизими (МХТ)да ифодалаш учун жами ишлаб чиқариш ҳажми кўрсаткичи сифатида ЯИМдан фойдаланишни тавсия этади. Бу ҳолда қуйидаги талабларга амал қилиниши зарурлиги қайд этилади:

қиёсланадиган кўрсаткичлар бир хил календарь даврларига ёки йилларга тегишли бўлиши лозим;

ЯИМни ҳисоблаш усули бир хил бўлиши керак;

Қиёсланадиган маълумотлар миллий валюталарнинг харид қобилияти паритетини ҳисобга олган ҳолда бир хил пул бирликларида ифодаланиши зарур.

Жаҳон миқёсида МХТ нуқтаи-назарига мувофиқ, одатда ЯИМни баҳолаш ёки ҳисоблаш учта усулда амалга оширилади:

1. Ишлаб чиқариш (қўшимча қиймат бўйича),
2. Якуний истеъмол (харажатлар бўйича)
3. Тақсимлаш (даромадлар бўйича) усули.

Ўзбекистонда шулардан асосан иккита усулидан – ишлаб чиқариш ва харажатлар бўйича ҳисоблаш усулидан фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2011 йил 1 апрелдаги 3- сонли қарорига асосан Ялпи ички маҳсулотни (харажатлар бўйича) якуний истеъмол усулида ҳисоблаш бўйича услубий низом тасдиқланган, 2016 йил 29 июндаги 9-сонли қарорига биноан Ялпи ички маҳсулотни ишлаб чиқариш усулида ҳисоблаш бўйича услубий низом тасдиқланган ва амалда қўлланиб келинмоқда. ЯИМни харажатлар бўйича ҳисоблаш усулида статистик кузатув бирликлари бўлиб, уй хўжаликлари, давлат муассасалари ва уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотлари ҳамда “Ташқи (қолган) дунё” норезидентлари ҳисобга олинади.

1. ⁹ Рустамов Н.И. Ялпи ички маҳсулот кўрсаткичи тўғрисидаги илмий назариялар ва унинг ҳисобланишига доир мулоҳазалар. //“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2016 йил.

Аммо, ҳозирги вақтда ЯИМдаги ижобий кўрсаткичлар билан биргаликда ўз аксини топмаган бошқа долзарб масалалар ҳам бор, бу борада мақоланинг сўнгида фикрларимизни билдираимиз.

Тадқиқот методологияси. Умумий олиб қаралганда Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) — [мамлакат](#) иқтисодий фаолиятининг муайян [давр](#) (ой, чорақ, [йил](#)) мобайнидаги умумий иқтисодий натижаларини тавсифлайдиган макроиқтисодий кўрсаткич. Мамлакатнинг ички ҳудудида жойлашган барча корхоналар (хорижий ва қўшма корхоналари ҳам шулар жумласига киради) томонидан жами ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг [бозор](#) қийматларидаги ифодаси бўлиб, унинг миқдори [миллий ҳисоблар тизими](#) услублари асосида ҳисоблаб чиқилади. Мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини макродаражада тавсифлаш ва таҳлил этишда қўлланилади.

Бундан ташқари, миллий статистикада асосий макроиқтисодий кўрсаткич сифатида ялпи [миллий даромад](#) (ЯМД) ҳам қўлланилиши мумкин. Масалан, АҚШ ва Японияда ЯИМ эмас, балки ЯММ асосий макроиқтисодий кўрсаткич ҳисобланади. Аммо, БМТнинг миллий ҳисоблар тизимида ЯИМ бирламчи иқтисодий кўрсаткич бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Ялпи миллий маҳсулот (ЯММ) ва Ялпи миллий даромад (ЯМД) мамлакатнинг маълум муддат (одатда, ой, чорақ, йил) ичида умумий иқтисодий фаолиятини тавсифловчи якуний макроиқтисодий кўрсаткичларидан бири. (уларнинг мамлакат ҳудудида ёки унинг ташқарисида ишлаб чиқариш омиллари туфайли юзага келишидан қатъи назар) умумий йиғиндисини ифодалайди.

Ҳозирги замон жаҳон иқтисодиётида мамлакатлар ўртасида капиталнинг оқувчанлик даражаси ғоят юқори. Натижада бир мамлакат капиталининг қандайдир бир қисмидан хорижда фойдаланилади. Айни пайтда эса мамлакатнинг баъзи активлари (корхоналар, кўчмас мулклар, қимматли қоғозлар) хорижий фуқаролар ва фирмалар (норезидентлар) нинг эгалигида бўлади. Норезидентлар ўз мулкларидан олган даромадларининг бир қисмини ватанларига олиб кетиши туфайли ялпи ички маҳсулот миқдори билан тегишли мамлакат ихтиёридаги амалдаги ялпи даромад (ЯММ) миқдори бир-бирига тенг келмай қолади. Шу боис ялпи ички маҳсулотта мамлакатга унинг чет эллардаги ўз фуқаролари мулкидан тушган даромадларни қўшиб, мамлакатдан чиқиб кетган чет элликлар даромадларини чегириб ташлаш керак. Чет эддаги мулклардан тушган даромадлар сальдоси ижобий бўлса ЯММ ҳажми ялпи ички маҳсулотдан кўп, аксинча ҳолатда кам бўлади.

Яна бир макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири Соф миллий маҳсулот (СММ). Соф миллий маҳсулот - муайян давр давоми (одатда ой, чорақ, йил)да мамлакат иқтисодий фаолиятининг умумий якунларини тавсифлайдиган кўрсаткичлардан бири; ялпи миллий маҳсулот (ЯММ)дан тегишли даврда истеъмол этилган асосий капитал қиймати чегирилиб аниқланади. Соф миллий маҳсулот қиймати ҳам миллий ҳисоблар тизими услублари асосида ҳисоблаб чиқилади. Назарий жиҳатдан олганда Соф миллий маҳсулот хўжалик фаолияти

натижаларини ЯИМ ва ЯММга қараганда аниқроқ ҳисоблаш имконини беради, чунки у тегишли даврда яратилган қийматни ҳисобга олади. Лекин амалиётда Соф миллий маҳсулот ҳисоб китобларидан ЯММга қараганда камроқ фойдаланилади, бу эса истеъмол этилган капитал қийматини аниқ ҳисоблашнинг мураккаблиги билан боғлиқ.

Соф миллий маҳсулотдан эгри солиқлар чегириб ташлангандан қолган қисми Миллий даромад (МД) дейилади. Миллий даромад янгидан вужудга келтирилган қийматни ифодалайди.

Ушбу мақолада юқорида такидланган макроиқтисодий кўрсаткичларнинг бири бўлган ва иқтисодий соҳада кўп қўлланиладиган ЯИМ тўғрисида тўхталамиз, таҳлил қиламиз ва уни такомиллаштириш борасидаги фикр-мулоҳазаларимизни билдирамиз.

Таҳлил ва натижалар

Ялпи ички маҳсулот мамлакат иқтисодий фаолиятининг муайян давр (ой, чорақ, йил) давомидаги умумий натижаларини тавсифлайдиган асосий макроиқтисодий кўрсаткич ҳисобланади. Мамлакат ҳудудида жойлашган барча корхоналар (чет эл ва қо'шма корхоналари ҳам шу ҳисобга киради) томонидан жами ишлаб чиқариш ресурслари билан ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг бозор қийматларидаги ифодаси бўлиб, унинг миқдори миллий ҳисоблар тизими кўрсаткичлари асосида ҳисоблаб чиқилади, мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини макродаражада тавсифлаш ва таҳлил этишда қўлланилади.

Ўзбекистон иқтисодиёти 2023 йилда 6 фоизга ўсиб, 1,07 квадриллион сўмни (90,8 миллиард долларга яқин) ташкил этди. Аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ҳажми 28,98 миллион сўмга (2468 доллар) етди, деб хабар бермоқда Статистика агентлиги.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида ЯИМнинг аҳоли жон бошига нисбатан ўсиш динамикаси*

	1991 йил		2010 йил		2022 йил		2022 йил 1990 йилга нисбатан, АҚШ долл. %
	млд.с ўм	АҚШ долларида, 1доллар 1,73 руб.	млд.сўм	АҚШ долларида, 1доллар 1640 сўм	млд.сўм	АҚШ доллар ида, 1доллар 11049 сўм	
ЯИМ, млд.сўм	23,3	13,5	78 936,6	48,1	888341,4	80,4	595,5
Ш.Ж.Қ-х, млд.сўм	10,3	6,0	21 251,3	13,0	208 809,2	18,9	315,0
Аҳоли сони,	20708	х	29123,4	х	35271,3	х	170,3

МИНГ КИШИ							
Ш.Ж.Қ-Х, минг киши	12000	х	14226	х	17335,6	х	144,5
Жон бошига: ЯИМ, сўм	1190	653	2710,4	1652,7	25186,0	2279,5	349,1
Ш.Ж. Қ/Х, ЯИМ, минг сўм	860	499,3	1493,8	910,9	12045,1	1090,2	218,3

* Манба: Муаллиф томонидан ҳисобланган

Мустақиллик йилларида, яъни 1991 йилга нисбатан 2022 йилда Республика ЯИМ 13,5 млрд.АҚШ долларида 80,4 млрд.долларга ёки 6 баробарга кўпайган. Шу давр ичида аҳоли сони 20,7 млн. кишидан 35,3 млн. кишига етган, аҳоли жон бошига ЯИМ деярли 3,5 баробарга ошган.

Жами ЯИМга нисбатан қишлоқ аҳолиси жон бошига 1991 йилда 72,3% (860:1190), 2022 йилда 47,8% (1090,2:2279,5)ни ташкил этмоқда. Бундан кўринадикки қишлоқ аҳолиси жон бошига яратилган ЯИМ қиймати кейинги йилларда жами ЯИМ таркибида камайиб кетмоқда. Бу ерда шуни англаш керакки, биринчидан қишлоқ аҳолисининг бир қисми урбанизация туфайли шаҳарларга кўчмоқда, иккинчидан ЯИМ таркибида саноат ва хизмат кўрсатиш соҳалар ҳиссаси ошиб бормоқда

Ўзбекистон Республикасида ЯИМ 2018-2023 йилларда ўтган йилга нисбатан 2018 йилда 5,1%, 2019 йилда 5,5%, 2020 йилда 1,6%, 2021 йилда 7,4%, 2022 йилда 5,7%, 2023 йилда 6,0% ёки 2018-2023 йилларда ўртача 5,2%га ошган.

Ўзбекистон иқтисодиётида 2030 йилга бориб “Ялпи ички маҳсулот ҳажмини 160 миллиард долларга ва аҳоли жон бошига даромадларни 4 минг долларга етказиш” Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида” ги 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармонида белгиланган. 2022-2030 йилларда, яъни 8 йилда бизнинг ҳисоб-китобларимизга кўра, ялпи ички маҳсулотни икки баробарга ошириш учун ҳар йиллик ўсиш 9 фоизни ташкил этиши керак, бундай ривожланишга эришиш ҳозирги даражадаги ўсишга нисбатан қийинлашганда анча мураккаб, бироқ эришиш мумкин бўлган жараёндир. Бордию, ушбу даражага эришганимизда ҳам ҳали кўшни давлатларга тенглашишга анча бор, масалан жон бошига ЯИМ ҳозирги кунда Россияда 12 минг, Қозоғистонда 10 минг, Туркменистонда 7 минг АҚШ долларини ташкил этади. Марказий Осиёда биздан Қирғиз Республикаси ва Тожикистон орқада, холос.

Умуман олганда, ялпи ички маҳсулот ўта материалистик тушунча, унинг ягона мақсади - юқори даражали иқтисодий кўрсаткичга эришиш. Лекин, бу ўсиш аслида мамлакат миқёсида аҳолининг турмуш даражасини бир текс оширяптими? Бу бошқа масала. Охирги йилларда дунёда ялпи ички маҳсулот бўйича биринчи ўринда турадиган Америка қўшма штатларида бу шубҳа остига олина бошланган.

Кўплаб таҳлилчиларга кўра, ҳа, иқтисод ривожланипти, лекин оддий америкаликлар, аксинча, қашшоқлашиб борапти. Мамлакатдаги бойлик аҳоли ўртасида адолатсиз тақсимланади, тенглик даражаси ёмонлашгандан ёмонлашапти деган тушинчалар бор.

Оддийроқ қилиб толиб қарайдиган бўлсак, маҳалламизда бир бойвачча оила бор. У ҳашаматли саройда яшайди. Бу йил унинг машиналари сони учтага етди. Бутун дунёдаги каби, Ўзбекистон иқтисоди буни яхши кўрсаткич дея йиллик ҳисоботга киритади, чунки мамлакатда учта қиммат машина иқтисодиётга кириб келди. Лекин, маҳалладаги машинаси йўқ одамлар аҳоли ҳисоботда акс этмайди - улар жамоат транспортда ишга қатнашда давом этади.

Бундан ташқари, ялпи ички маҳсулот ҳисобланганда, унинг иқлимга таъсири ҳисобга олинмаяпти. Яна бир мисол. Айтайлик, сиз тоғли ва ўрмонли Бостанлик тумани ҳудудда яшайсиз. У ерда бир жойни дарахтлардан тозалаб, текисланиб, катта меҳмонхона қуридингиз. Тўғри, бу иш ўринларини яратади, ялпи ички маҳсулот ошади, лекин иқлим-чи? Унга бўладиган таъсир ўлчанадими-йўқ?!

Яна бир мисол, Сирдарё вилояти Сардоба сув омборида тошқин юз берди, ҳукумат қайта қуришга миллиардлаб пул сарфлади ва бу харажат ялпи ички маҳсулотни кўтарди, лекин шу билан биргаликда, ЯИМни ҳисоблашда одамлар уйдан, ишдан, ҳаётдан айрилгани ҳисобга олинмади.

Энди дунё миқёсида иқтисодий экспертлар, ўзгараётган дунёга мос, табиий заҳираларни асрайдиган, инсон фаровонлиги ва тенгсизликни ҳисобга олишни мақсад қилган янгича усулни ўйлаб топишни таклиф қилишмоқда. Чунки, ялпи ички маҳсулот тоза ҳаво, соғлиқ, умр кўриш муддати, жинслар тенглиги, аҳоли бойлиги тенглиги орасидаги фарқ, имконият, таълим ва кўплаб бошқа жиҳатларни ўзида акс эттирмайди.

1970-йилларда Бутан қироллиги ялпи ички маҳсулот андазасидан воз кечиб, Ялпи миллий бахтни (Gross national happiness) ўлчай бошлаганди. У нафақат руҳий осойишталик, балки уйингиздаги телевизорлар сонидан тортиб, вақтни қандай унумли ўтқазинишни ўлчайди. У ялпи ички маҳсулотга муқобил деб кўрилган илк тизим бўлганди.

2014 йилда тадбиқ қилинган Яхшироқ ҳаёт индекси (Better life index) 11та омилни назарда тутар экан: уй-жой, даромад, иш, маҳалла, таълим, табиат, фуқаровий фаоллик, соғлиқ, ҳаётдан мамнунлик, хавфсизлик, ҳамда иш ва ҳаёт ўртасидаги мувозанатнинг барчаси тарозига тортилади. Қизиғи, ҳар бир давлат ўзидаги кадриятларга мослаб, бир омилни иккинчисидан юқори қўйиши ҳам мумкин.

Эндиликда аҳоли тараққиёти даражасини белгилашдаги иқтисодий кўрсаткични ҳисоблаш усули, бизнинг фикримизча, бошқачароқ бўлиши керак. Чунки кейинги даврларда аҳолининг тараққиёт даражасини белгиловчи мезонларнинг ўзгачароқ кўрсаткичини жаҳон олимлари тавсия этишмоқда. Хусусан, АҚШнинг ўзидаги қатор штатларда Асл тараққиёт кўрсаткичи (Genuine progress indicator) ўлчаниб келмоқда. У ялпи ички маҳсулот омилларига қўшимча ҳолда, жинойт кўлами ва озон кенгайиши қанчага тушаётгани ва ҳатто ишга бориб келиш учун йўлда қанча вақт сарфланишини ҳам ҳисобга олади.

Иқтисод бўйича Нобель мукофоти совриндори Жозеф Стиглицнинг огоҳлантиришича, агар дунё лидерлари ялпи ячки маҳсулотга мубталоликларини тўхтатишмас экан, иқлим таҳдиди ва молиявий тенгсизликка қарши курашиш, ҳамда демократиянинг таназзулини тўхтатиш жуда қийин бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Хулосалар:

1. Мустақиллик йилларида, яъни 1991 йилга нисбатан 2022 йилда Республика ЯИМ 13,5 млрд. АҚШ долларида 80,4 млрд. долларга ёки 6 баробарга кўпайган. Шу давр ичида аҳоли сони 20,7 млн. кишидан 35,3 млн. кишига етган, аҳоли жон бошига ЯИМ деярли 6 баробарга ошган.

2. Жами ЯИМга нисбатан қишлоқ аҳолиси жон бошига ЯИМ 1991 йилда 72,3% (860:1190), 2022 йилда 47,8% (1090,2:2279,5)ни ташкил этмоқда. Бундан кўринадики қишлоқ аҳолиси жон бошига яратилган ЯИМ қиймати кейинги йилларда жами ЯИМ таркибида камайиб кетмоқда.

3. 2022-2030 йилларда, яъни 8 йилда ялпи ички маҳсулотни икки баробарга, аҳоли жон бошига 4 минг АҚШ долларига етказиш учун ҳар йиллик ўсиш 9 фоизни ташкил этиши керак, бундай ривожланишга эришиш ҳозирги даражадаги ўсишга нисбатан қийин бўлган, бироқ эришиш мумкин бўлган жараён. Бордию, ушбу даражага эришганимизда ҳам ҳали кўшни давлатларга тенглашишга анча бор, масалан жон бошига ЯИМ ҳозирги кунда Россияда 12 минг, Қозоғистонда 10 минг, Туркменистонда 7 минг АҚШ долларини ташкил этади. Марказий Осиёда биздан Қирғиз Республикаси ва Тожикистон орқада, холос.

Таклифлар:

1. Ялпи ички маҳсулот ўта материалистик тушунча: Уни қўллашдан асосий мақсади – мамлакат миқёсида юқори даражали иқтисодий кўрсаткичга эришиш. Лекин, бу ўсиш аслида инсонлар ўртасидаги турмуш даражасини бир текс равишда ошаётганлигини ифодаламайди. Бундан ташқари табиий иқлим шароитининг таъсири қай даражада эканлиги ҳам ўз аксини топмайди.

2. Аҳоли тараққиёти даражасини белгилашдаги иқтисодий кўрсаткични ҳисоблаш усули бизнинг фикримиз бошқачароқ бўлиши керак, чунки кейинги даврларда аҳолининг тараққиёт даражасини белгиловчи мезонларнинг бошқачароқ кўрсаткичини жаҳон олимлари тавсия этишмоқда. Хусусан, АҚШнинг ўзидаги қатор штатларда Асл тараққиёт кўрсаткичидан (Genuine progress indicator) фойдаланиб келмоқда. У ялпи ички маҳсулот омилларида қўшимча ҳолда, жиноят қўлами ва озон кенгайиши қанчага тушаётгани ва ҳатто ходимга ишга бориб келиш учун йўлда қанча вақт сарфлашини ҳам ҳисобга олади.

3. 2014 йилда тадбиқ қилинган Яхшироқ ҳаёт индекси (Better life index) 11 та факторни назарда тутар экан: уй-жой, даромад, иш, маҳалла, таълим, табиат, фуқаровий фаоллик, соғлиқ, ҳаётдан мамнунлик, хавфсизлик, ҳамда иш ва ҳаёт ўртасидаги мувозанатнинг бари ҳисобга олинади. Энг аҳамиятлиси, ҳар бир давлат ўзидаги кадрларга мослаб, бир омилини иккинчисидан юқори қўйиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги 2017 йил

7февралдаги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикасининг Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон, 70-модда.

2. Мирзиёев Ш.М. 2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Парламентга Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони. «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида.

4. Pol A. Samuelson, Vilyam D. Nordhaus. Ekonomika. Per s ang.– М.: Infra – М, 2000. 442 с.

5. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика. Учебник.-7-е изд.перераб. и доп. –М.: Дело и сервис, 2007. 25 с.

6. Васильева А.В. Макроэкономическая статистика и национальное счетоводство. М.: МЭСИ, 2015 й.- 123-б.

7. Ғойибназаров Б. К., Ахмеджанов К.Б. Ялпи ички маҳсулотни ҳаражатлар усулида ҳисоблашни такомиллаштириш//“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2019 йил.

8. Ғойибназаров Б.К. Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисоблар тизимини ишлаб чиқишнинг илмий-методологик асослари. (статистик аспект) и.ф.д. даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.- Т.:ТДИУ.2006.32 б.

9. Золотачук В.В. Макроэкономика. Учебник. – М.: Инфра –М, 2014. 107 с.

10. Мамбетжанов Қ.Қ. Ялпи ички маҳсулотнинг ҳаракат босқичларини ҳисоблаш усуллариини такомиллаштириш йўналишлари.// “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, май, 2012 йил.

11. Мамбетжанов Қ.Қ.Ялпи ички маҳсулотни ҳаражатлар бўйича ҳисоблаш усулини такомиллаштириш йўллари // Иқтисод ва молия Т.:2017, 9-12 б.

12. Маткаримова И. А. Ялпи ички маҳсулот ҳажмини баҳолаш усуллари (миллий ҳисоблар тизими асосида) // Молодой ученый. — 2017. — №16.2. — С. 16-19. — УРЛ <https://moluch.ru/archive/150/42520/>.

13. Носова С.С. Макроэкономика. Учебное пособие – М.: КНОРУС. 2014. 331 с. 12.

14. Рустамов Н.И.Ялпи ички маҳсулот кўрсаткичи тўғрисидаги илмий назариялар ва унинг ҳисобланишига доир мулоҳазалар. //“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2016 йил.

15. Тиллаев А. Социально-экономические проблемы села в условиях перехода к рыночной экономики. Самарканд, «Зарафшан», 1993 г. стр.69.

16. Хамракулова О.Д., Халмурзаев М.,Аликулов С.А. Ўзбекистон иқтисодиётининг инновацион ривожланишига хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг муаммолари. // Iqtisodiyot, moliya va innovatsiyalar xalqaro ilmiy jurnali. 2023-12-29. 4-сон. <http://sbtsuejournals.uz>

17. Народное хозяйство СССР в 1989 г. стр.6,418.

18. Народное хозяйство Узбекой ССР на 1990 г.

